

М. МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ЕСІМ СӨЗ ТАПТАРЫ МЕН ЕТІСТІКТЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Асхат Т., 4-курс студенті

Ғылыми жетекші: Чалтикенова Л.А., ф.ғ.к., оқытушы-дәріскер

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: _ttylivaldieva@gmail.com

Өлеңді өлең ететін – ақын және оның тіл шеберлігі. Ақиық ақын Мұқағали қолданған сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналары, қызметтері бір-бірімен жымдасып, біртұтас күйге енеді. Мүмкін сондықтан болар, ақынның өлеңдері өздерінің көркемділігімен, бейнелілігімен, мағына дәлдігімен және эстетикалық жағынан әсерлілігімен ерекшеленіп тұрады.

Бұл мақалада М. Мақатаев өлеңдеріндегі есім сөз таптары мен етістіктердің стильдік қызметі талданып жазылады. Тілімізде қалыптаса, орныққан грамматикалық ережелер, грамматикалық категориялар, грамматикалық тұлғалар ақын өлеңінде әр қилы орын алғаны талданады. Сондай-ақ, мақалада зат есімдердің барлық мағыналық топтары, етістік тұлғалардың түрліше қолданылуы мәтін ішінде айқындалады.

Тірек сөздер: етістік, есім, стиль, өмір, тау.

Песню приобщает поэт и его языковые навыки. Значения и функции слов и фраз, используемых настоящим поэтом Мукагали, переплетаются и становятся одним целым. Возможно, поэтому стихи поэта отличаются красотой, образностью, точностью смысла и эстетикой.

В статье анализируется стилистическая функция существительных и глаголов в стихотворениях М. Мақатаева. Грамматические правила, грамматические категории, грамматические фигуры, сформированные в нашем языке, по-разному анализируются в стихотворении поэта. В статье также определены все семантические группы существительных, различные употребления глаголов в тексте.

Ключевые слова: глагол, существительные, стиль, жизнь, горы.

The song is imagined by the poet and his language skills. The meanings and functions of the words and phrases used by the real poet Mukagali are intertwined and become one. Perhaps that is why the poet's poems are distinguished by beauty, imagery, accuracy of meaning and aesthetics.

The article analyzes the stylistic function of nouns and verbs in the poems of M. Makatayev. Grammar rules, grammatical categories, grammatical figures formed in our language are analyzed in different ways in the poet's poem. The article also defines all the semantic groups of nouns, various uses of verbs in the text.

Keywords: verb, nouns, style, life, mountain.

Тілімізде қалыптаса, орныққан грамматикалық ережелер, грамматикалық категориялар, грамматикалық тұлғалар қаншалықты көп болып, олардың көркем шығармада қолданылу аясы соншалықты кең, бай болғандықтан, жеке суреткердің шығармашылық лабораториясында олардың қызметі, көрініс де әрқалай болады.

Жазушы не ақын әдеби тілдің мол қорын, сарқылмас байлығын пайдалана отырып, «грамматикалық ережелерге бағынбайды, грамматикалық ережелерді қалыптастырады, жасайды» [1, 94 б.].

М.Мақатаев лирикалық шығармаларының тілінде зат есімдердің барлық мағыналық топтары (нақтылық, абстрактілік, жалпылық, жалқылық, даралық, жинақтылық, жекелік, топтылық) кездесіп, өлеңнің көркемдігіне, әсерлілігіне, икемділігіне айрықша әсер етіп, түрлі ассоциациялар туғыза алады.

Ақында өте актив қолданылатын сөз – жалпы есім – тау. Бұл сөз ақын өлеңдеріне тақырып болған:

Тау – бір аңыз,

Тау – дастан.

Таусылмаған әу бастан.

(Тау бір аңыз)

Тауға келсең, қыста емес,

Күзде келгін!

(Тауға келсең)

Өлмесін деп берген ғой тауды маған,

Мен күрсінсем, күңіреніп тау жылаған.

Көңілімде бір құйын көтерілсе,

Тауларымда тұрады қарлы боран.

(Таудай болғым келеді)

Қабағы таудың қатулы,

Қар жауа ма қайтеді?!

(Қабағы таудың қатулы)

...Асқар-асқар таулардың арасында,

Шағын ауыл, шат тұрмыс,

Барасың ба?

(Масақ)

Ақында жүрек деген зат есім жеке тұрып та, тіркесіп келіп те қолданылған. Өлеңдерінде жүрек сөзінің 55 рет қолданылуы оның актив сөз екенін дәлелдейді. Жүрек зат есімі жалпы, деректі ұғымда атқаратын қызметі өз алдына айқын көрінсе де, оның мәтін ішіндегі тіркесімділік қызметі өлеңге үлкен жүк артады. Мысалы:

Сіздегі жылы жүректе,

Менің қаным соғады.

(Мен донормын)

Жаралы жүректерді емдеу үшін...,

(Мен дағы өлең жазбаймын)

Бұлқынып жатыр, ұмтылып жатыр, қарашы,

Кішкентай жүрек көрсетіп жатыр қарсылық.

(Бұлқынып жатыр)

Адасам ба өмірден жастай қалып,

Ет жүрегім кете ме тасқа айналып?

(Жоқ, дәрігер)

Өңгеріп өгей жүрек қайда барам,

Өзгенің ғұмырын қалай пайдаланам?

(Жоқ, дәрігер)

Қалай-қалай соғасың, қан жүрегім?!

Соғасың, әлі өмірің бар білемін

(Сок, жүрек!)

Махаббаттан достық биік әрқашан,

Нағыз бақыт – дос жүрегін тапқаның. (Достық)

Келтірілген өлең шумақтарында: жылы жүрек, жаралы жүрек, кішкентай жүрек, ет жүрек, өгей жүрек, қан жүрек, дос жүрек деген тіркестер қолданылған.

Есімдер сияқты, етістіктер де Мұқағали лирикасының тілінде поэтикалық-стильдік қызмет атқарады. Оның өлеңдеріндегі етістік тұлғалардың түрліше қолданылуы мәтін ішінде айқындалады,

«Етістік тіліміздегі сөз таптарының ішіндегі ең күрделі және құрамы кең грамматикалық категория. Етістіктің күрделілігі мен қарымдылығы оның аса өрісті лексика-

семантикалық сипатымен, бай лексика, грамматикалық формаларымен, көсіліңкі синтаксистік қызметімен тығыз байланысты» [26, 222 б.] деп берілген дифиниция шындыққа сәйкес келеді. Етістіктің қызметі маңайындағы сөздермен тіркескенде айқын көрінеді.

Ақын өлеңдеріндегі етістіктер көбінесе ашық райдың ауыспалы шақ (мұңайтады, айтады), өткен шақ (жетті, жерідім), көсемше (сырнайлатып, ойнатып), тұйық етістік (түңілу, жүгіру, сүріну), болымсыз етістік (алмадым, бармадым) ретінде ұшырасады.

Мұқағали ойын жеткізу үшін, баяндап, суреттеп, толғап, стильдік жүк арқалап тұрған етістіктердің қызметі орасан зор.

Жаздай ойланып,
Қазай айланып,
Қондым-ау саған жұртым деп.
Басым айналып
Тілім байланып,
Соғады жүрек лүпілдеп.

(Бәрібір сенің ұлыңмын)

Бұл шумақ түгелдей етістіктің көсемше формасына құрылған (ойланып, айланып, байланып).

Немесе:

Питерде. Надямен танысу,
Күрестес достармен табысу,
Халықшыл «ерлермен» қағысу -
(Ильич)

деген өлең шумақтарында ақын әрбір жолды танысу, табысу, қағысу деген сияқты тұйық етістіктерді қолданып аяқтайды.

Уақыт бар ма ұлы өмірді жеңбеген,
Бақыт бар ма адам бұрын көрмеген,
Ғалым бар ма ақыл, ойын кернеген,
Ғылым бар ма дүниеге келмеген,
Сана бар ма сан тарапқа көлбеген,
Дана бар ма дамылдаған, өлмеген,
Шындық бар ма жалаң қылып сермеген,
Зұлымдықты баудай қырқып, жерлеген?
Өмір бар ма өрге бастап, өрлеген,
Көңіл бар ма кесепатқа көнбеген,
Шын өмірде шырақ бар ма сөнбеген,
Ақыл бар ма, ақыл бар ма өлмеген,
Ақын бар ма азаттыққа шөлдеген?

Келтірілген өлең шумақтарыда ақын 12 етістіке (көрмеген, кернеген, келмеген, көлбеген, өлмеген, сермеген, жерлеген, көнбеген, сөнбеген, шөлдеген) өткен шақтық мән беретін есімшенің -ген жұрнағын жалғап, әрбір жолды аяқтаған. Бірыңғай жұрнақпен аяқталатын етістіктерді қатарынан қолдану арқылы автор өлең мәтініне жинақылық, ретті ұйқас жасай білген.

Ей өмір

Дүниенің ағын да, қарасын да,
Мыңқ етпейсің, қабылдап аласың да.
Қарасымен шамаң жоқ таласуға,
Ей, өмірім, замырап барасың ба?

Жер мен көктің желпініп арасында
Желігесің түсесің қара суға.
Құйын қуған қаңбақтай аласұра

Ей, өмірім, зымырап барасың ба?
Мен отырмын теңіздің жағасында,
Бересім де жоқ оған аласым да.
Мені тастап, толқындар, ағасың ба?
Толқынданып, өмірім барасың ба?

Шаң шығарып ізінен құйындаған,
Барасың ба, өмірім, қиындаған?
Сыйыңды алам мен сенің бұйырмаған! [1, 976]

Пай, пай, Өмір!
Өтесің - ау бүр күні.
Тиясың - ау қуанышты күлкіні.
Өмір деген - бір жарқ еткен найзағай,
Өмір деген - көк аспанның күркірі.
Пай, пай, өмір,
Өтесің -ау бір күні!

Өмір деген - бұйым емес қолдағы,
Өмір дейтін - ұлы бекет жолдағы.
Қаның кеуіп қаталаған кезінде
Сусыныңды қандырсаң бір болғаны.

Мына күн де, мына аспан да, дала анау,
Бәрі бізден, бәрі бізден қалады - ау!
Өмір дейтін - тағатсыз бір қозғалыс,
Өмір дейтін - өлемін деп қарамау. [1,16 б]

Қызық өмір

Қалтарыс, бұлтарысы мың сан қабат,
Қызық өмір, ақырын тұрсаң қарап
Біреулердің еңбегі еш, тұзы сор боп
Біреулердің бақыты жүр сорғалап.

Қызық өмір, кім білсін, сонысымен,
Аласы мен құласы торысымен.
Тағдыр түрлі болғанмен өмір біреу
Ұнатамын өмірді сол үшін мен.

Ұнайды өмір ынтымақ, күресімен,
Құр қалмайды ешкім де үлесінен.
Өліп талып жеткенде бақытына,
Шорт үзіліп, кей тағдыр түгесілген,

Өмірімен өзімнің таңданамын,
Қалмаймын деп қатардан қарманамын.
Бүгінімді өткізсем қиындықпен,
Ертеңіме үмітпен алданамын.

Ұнатамын өмірдің ой қырларын,
Сауық құрып сайраңдап той қылғаның.
Өмір керек көлеңке, шуағымен,
Өмір керек!
Басқаның қойдым бәрін... [1,118б]

Өмір – 1. Материяның қозғалу, даму, өсу көріністерінің жалпы жиынтығы, тіршілік. 2. Адам мен жан-жануарлардың, өсімдіктің физиологиялық тіршілік ету, өсу процесі. 3. Өсу, даму процесінің белгілі бір кезеңі, сатысы; тірі организмнің тіршілік ету мерзімі, ғұмыр. 4. Ауысып. Ешқашан, еш уақыт. Өмір бақи [бойы]- ылғи, үнемі, әрқашан. **Өмір берді** - жаратты, дүниеге келтірді. **Өмірге бойлады** - өмірге үңіле қарады, өмірді терең түсінді. **Өмірге қадам басты** - жаңадан тіршілік ете бастады. **Өмірден тепкі жеді** -тұрмыстық соққысын көрді тұрмыстың жақсы жаманын басынан кешірді. **Өмір жасың ұзақ болсын** – көп жаса. **Өмірзайғы [зая]** - өтті, өмірі бос, тектен-текке кетті. **Өмір серік** - жұбай, жар, ерлі-зайыпты. **Өмір тауқыметін көп көрген** - тұрмыстық соққысына ұшыраған, өмірдің зардабын көп тартқан. **Өмір шамы сөнді** - өлім сағаты жетті, тіршіліктің оты өшті. **Өмірі кісі есігінде өтті** - жалшылықпен күн кешті. **Өмірі өксіді** - қайғы қасіретте күн кешті. [3, 6536]

Қорытындылай келе, М.Мақатаев өлеңдеріндегі есім сөз таптары мен етістіктердің әр түрлі қолданысын көрсете білген. Бір сөздің өлеңдерде бірнеше рет кездесіп, түрліше қызмет атқаратынын айқындадым. Сондай-ақ, баяндап, суреттеп, толғап, стильдік жүк арқалап тұрған етістіктердің қолданылуын көрсеттім.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Утанова А.Қ. Қазіргі қазақ көркем прозасындағы қайталамалар. Автореферат дисс. Канд. Филолг. наук. – Алма-ата. 1992.-22 б.
2. Мырзалиев Қ. Сөз сиқыры. Алматы: Жазушы, 1982. – 464 б.
3. Жұмабеков С. Адамға және адамзатқа немесе (ақын М.Мақатаевтың «Соғады жүрек» атты екі томдық шығармалар жинағы тыралы), \ \ Қазақ әдебиеті, 1983. – 7 қазан.
4. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер. Алматы. 1957.
5. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. Алматы: Санат, 1973, 496.
6. Серғалиев М. Етістікті сөз тіркестерінің синонимиясы. Алматы: Қазақ университеті. 19917 – 80 б.

УДК 37.012

<https://doi.org/10.53355/d6322-0595-1650-b>

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ДУХОВНО - НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ

Бай Цинсинь, магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология» кафедры педагогики и образовательного менеджмента

Акрамова А.С., к.п.н., доцент
КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы

E-mail: 1220734584@qq.com, abdullaeva_aynura@mail.ru

В современном обществе духовно-нравственное развитие молодёжи является одной из важнейших проблем. Сегодня проблема развития духовности человека обретает особую значимость. Тема духовно-нравственного развития человека является одной из важнейших проблем в мире. Современный воспитательный процесс в вузе представляет собой неотъемлемую часть профессиональной подготовки будущих специалистов. В рамках данной статьи рассматриваются современное состояние процесса воспитания обучающейся молодёжи, развития сформированных нравственных представлений, жизненных и личностных ценностей. Авторы выделяют проблемы воспитательного процесса в современном вузе, возможные пути их решения.

Ключевые слова: духовно-нравственное развитие, студенты, молодёжь, современное общество, обучение.